

9. Основная система и терминология славянской ономастики (Основен систем й терминологија на словенската ономастика). – Скопье, 1983. – 414 с.
10. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – М. : Наука, 1988. – 192 с.
11. Торчинський М. М. Відбиття у власних назвах мовної свідомості українського народу / М. М. Торчинський // Українське мовознавство : міжвідомчий науковий збірник. – К. : ВПЦ „Київський університет”, 2006. – Вип. 36. – С. 20 – 25.
12. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови. Частина II. Функціонування власних назв : монографія / М. М. Торчинський. – Хмельницький : ХНУ, 2009. – 474 с.
13. Торчинський М. М. Українська ойконімія як джерело етнолінгвістичної інформації / М. М. Торчинський // Наука і сучасність : збірник наукових праць. – К. : Логос, 2003. – Т. 36. – С. 160 – 169.
14. Усова О. О. Ономастикон художніх творів Миколи Хвильового : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – укр. мова / О. О. Усова. – Донецьк, 2006. – 195 с.
Стаття надійшла до редакції 09.09.2010 р.

УДК 811.161.2'376

Л. В. Тягло

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ В ТЕРМІНОЛОГІЇ РАКЕТНО-КОСМІЧНОЇ ГАЛУЗІ

Тягло Л. В. Лексико-семантичні зв'язки в термінології ракетно-космічної галузі.

В статті розглядається ракетно-космічна термінологія як система у складі лексичної системи української загальнолітературної мови. Системність структури термінолексики визначена в кількох аспектах.

Ключові слова: термін, морфологічні пари, категорії понять.

Тягло Л. В. Лексико-семантические связи в терминологии ракетно-космической отрасли.

В статье рассматривается ракетно-космическая терминология как система в составе лексической системы украинского общелитературного языка. Системность структуры терминологии обозначена в нескольких аспектах.

Ключевые слова: термин, морфологические пары, категории понятий.

Tyaglo L. V. Lexikal and semantical links in terminology of space-rocket field.

In this article space-rocket terminology is regarded as a special part in the lexical system of common Ukrainian literary language. Systematical structure of term vocabulary is determined in some aspects.

Key words: term, morphological couple, category of notion.

Термінологія ракетно-космічної галузі становить певну систему, виражається комплексом лексико-семантичних зв'язків. Загальновідомо, що „термінологія – це співвіднесена з професійною сферою діяльності (галуззю знань, техніки, управління, культури) сукупність термінів,

пов'язаних один з одним на понятійному, лексико-семантичному та граматичному рівнях” [3, с. 5].

У сучасній лінгвістичній науці усталилася думка про те, що „у систематизації понять враховуються також відношення між поняттями – вони можуть бути відношеннями підпорядкування (між родовими та відомими поняттями), які дають послідовну класифікацію, або відношеннями співпорядкування (між поняттями, що виділені на основі різноманітних логічно рівноправних ознак), що дають паралельну класифікацію” [3, с. 27].

З огляду на зазначене вище зауважимо: сучасна українська ракетно-космічна термінологія являє собою особливу підсистему у складі лексичної системи української загальнолітературної мови. А термінолексика галузі підпорядковується загальномовним законам її організації.

Лексичне наповнення термінології визначає специфіку галузі, відображає шляхи її термінологічного розширення та системний характер, що передбачає:

- 1) визначення структурного поля термінології;
- 2) позначення внутрішніх зв'язків термінології ракетно-космічної галузі;
- 3) відображенні гіперо-гіпонімічних відношень у терміносистемі галузі.

Системність структури термінолексики ракетно-космічної галузі для найбільш повного визначення слід розглядати в кількох аспектах:

- визначення морфологічних категорій (морфологічний аспект);
- виокремлення категорії понять (лексико-семантичний аспект);
- позначення галузевих понять певною синтаксичною моделлю (синтаксичний аспект).

Крім того, варто наголосити й на тому, що „термін повинен бути не тільки лексично, а й морфологічно максимально систематичним, здатним до утворення мотивованих похідних термінів і максимального парадигматичним, співвіднесеним із компонентами свого термінологічного поля, своєї мікротерміносистеми” [1, с. 50].

Оскільки термін пов'язується передовсім із номінативною функцією, то основне його призначення в межах будь-якої термінології, зокрема й ракетно-космічної, – називати дію, процес, явище чи предмет цієї галузі. Звідси, відповідно, важливе морфологічне навантаження отримують слова, здатні реалізувати це завдання. Здебільшого таку роль виконують як автохтонні, так і запозичені іменники: *ракета, лінія, лонжерон, обмежувач, відсік, скафандр* та ін.

Номінативна природа терміна, його семантична звуженість ознаки зображуваного й збільшення обсягу змісту „сприяють перевазі серед термінів іменників, у тому числі віддієслівних” [3, с. 29].

Велика кількість віддієслівних іменників у структурі ракетно-космічної термінології зумовлена відображенням термінологічною лексикою складних технологічних процесів. У зв'язку з цим термінологія

галузі передбачає у своєму складі дієслова-терміни, які позначають дію, названу іменником.

Вирізняються такі морфологічні пари: дія – назва дії: *стикувати – стиккування, продувати – продування, знімати – знімання, освоювати-освоєння, перекидати – перекидання, садити – посадка, стартувати – старт.*

Іншу групу морфологічних пар становлять іменники – назви ознак та прикметники (або дієприкметники), що вказують на ці ознаки: *струмистість – струмистий; герметичність – герметичний; стабілізація – стабілізований; працездатність – працездатний; пилонепроникність – пилонепроникний.*

Іноді за таким принципом можна виокремити морфологічну групу дієслово – іменник – прикметник (дієприкметник): *самозайматися – самозаймистість – самозаймистий; герметизувати – герметичність – герметичний; керувати – керування – керований; характеризувати – характеристика – характеристичний* та ін.

Одиничні терміни-прикметники, як правило, у межах ракетно-космічної термінології виступають у ролі допоміжної характеристики об'єкта чи явища: *тримоторний, двоступінчатий, п'єзоелектричний, навколосемний, космічний, каплеподібний* та ін.

Характеристика об'єкта називання подекуди пов'язується з прикметником, що разом з іменником становить термінологічне сполучення і конкретизує, доповнює та увиразнює назву предмета, процесу чи явища, виражену іменником.

Аналіз термінологічних сполучень сприяє комплексному аналізу системної структури термінології загалом: термінологічне поняття, що позначає різноманітні лексико-семантичні категорії, входить до складу термінології у вигляді певної синтаксичної моделі (терміна чи терміносполучення), оформленої словами певної морфологічної групи.

При аналізі першої складової ланцюга поняття – термін – словоформа можна виділити кілька його категорій. „Систематизація понять виражається у виділенні категорій понять” [3, с. 25]. Ракетно-космічна термінологія фіксує такі найбільш уживані категорії понять:

1) назви предметів (до цієї групи належать здебільшого об'єкти реалій космічної галузі):

– назви складних механізмів (*апарат, агрегат, ракета, космічний корабель, супутник, устаткування, двигун*);

– назви окремих пристроїв та їх деталей (*камера згорання, костиль, кран, мікронасос, паз, ротор, кермо, вісь, клапан, тумблер* та ін.);

– назви предметів одягу космонавта (*скафандр, гермошолом, комбінезон захисний, герморукавички, костюм космонавта* та ін.);

– назви об'єктів міжзоряного середовища (*космос, планета, супутник, комета, зоря, Місяць, Сонце, метеорит* та ін.). Ця група досить продуктивна, оскільки в її складі наявні й онімні назви космічних об'єктів;

2) назва процесів (ця категорія передбачає терміни, що позначають назви процесів кількох груп):

– назви хімічних та фізичних процесів, залучені до термінології ракетно-космічної галузі завдяки широкому їх використанню в галузевому виробництві: *аберація, абсорбція, емісія, теплообмін, кавітація, політропний процес, моніміценція* та ін.;

– назви галузевих процесів, що відбуваються як етапні створення, так і при експлуатації літального апарата: *створення, проектування, схід ракети з пускової установки, зчеплення, стикування, розстикування, відділення, керування* та ін.;

3) назви властивостей (ця категорія об'єднує назви властивостей предметів, речовин, матеріалів, що функціонують як реалії космічної галузі): *повітропроникність, віброміцність, водостійкість, водонепроникність, працездатність, адаптованість, взаємозамінюваність* та ін.

Слід зауважити, що деякі назви властивостей можуть використовуватися і як характеристики об'єкта космічної діяльності – людини. Назви властивостей, на відміну від термінів попередньої групи, представлених віддієслівними іменниками, виражені здебільшого композитами, перша частина яких називає явище (*повітря, вода, вібрація, праця*), а друга – властивість матеріалу чи предмета щодо їх сприймання (*проникність, стійкість, здатність*);

4) назви мір і величин (до цієї категорії належать назви будь-чого, що певним чином вимірюється [2, с. 139]): *обсяг, площа, швидкість, протяжність, частота коливань* та ін. В окреслену групу входять також терміносполучення з визначеними лексичними домінантами, що вказують на вимірювання об'єктів космічної галузі: *час активного польоту, час астрономічний, час зоряний, частина верхньої атмосфери, густина ракетного палива, щільність набіжного потоку, площа поверхні камери згорання, площа вихідного перерізу, відстань міжосьова, відстань міжцентрова, швидкість друга космічна, швидкість горіння твердого ракетного палива, швидкість руху по орбіті, об'єм вакуумної камери, об'єм вантажного відсіку, маса космічного апарата, маса ракети в момент включення двигуна, маса стартова, вага літального апарата, вага морфологічну групу максимальна дозволена злітна* та ін.

Як правило, на вузькогалузевому ґрунті формуються значні за обсягом термінологічні гнізда категорії назв величин, які нараховують від 2 до 260 термінологічних сполучень: вага – 52 терміносполучення, вологість – 6, час – 74, висота – 74, густина – 2, тиск – 167, діаметр – 26, довгота – 14, місткість (ємкість) – 9, коливання – 75, об'єм – 14, густина – 15, площа – 55, сила – 113, швидкість – 260, частота – 79 та ін. (за галузевим Словником).

У межах цієї категорії розглядаємо й назви одиниць виміру, які тісно пов'язані з термінами, що називають величину. Такі полігалузеві терміни

засвідчують високу продуктивність використання при їх утворенні греко-латинських елементів, які позначають долю величини (*санти* – (лат. *centum* – сто), *деци* – (лат. *decima* (pars) – десята (частина), *мікро* – (грец. *mikros* – малий), *мілі* – (лат. *mille* – тисяча), *мега* – (грец. *megas* – великий, мільйон), у поєднанні з назвами одиниць виміру: *сантиграм*, *сантистокс*, *мілібар*, *мікрорентген*, *мегагерц*, *мегават*, *децибел* та ін.

Основою для створення таких термінів служать назви основних одиниць виміру, визнані Міжнародною системою одиниць (SI): *вольт*, *градус*, *калорія*, *кандела*, *джоуль* та ін.

Уходження назв одиниць виміру до термінології ракетно-космічної галузі визначає високоточний характер виміру космічних величин.

Об'єднує ці назви загальний термін *величина*, який разом з атрибутивами визначає основні характеристики будь-якої величини: *величина абсолютна*, *величина виміряна*, *величина стала*, *величина змінна*, *величина розрахункова*, *величина регульована*, *величина середня* та ін.;

5) назви матеріалів (до цієї категорії належать терміноназви, що позначають увесь спектр матеріалів, використовуваних ракетно-космічною галуззю (під час дослідів, у ракетобудуванні, при розробленні екіпіровки космонавта і т. ін.): *вата азбестова*, *алюміній*, *каучук*, *азбест*, *асботканина*, *волокно*, *герметик*, *неопрен*, *пінопласт*, *пластик*, *плексиглаз*, *пластмаса*, *поліуретан*, *поліетилен*, *смола*, *сталь*, *скло*, *склопластик*, *вуглеметалопластик* та ін.

Кожне з понять має конкретне термінологічне оформлення, тобто термін – це певним чином зафіксоване поняття. Реалізуються поняття в лексичному плані через формування структурної типології ракетно-космічних термінів. Структуру терміноназв неможливо розглядати відокремлено, відірвано від синтаксичного, морфологічного аспектів системного розгляду термінолексики.

Отже, системність структури термінології ракетно-космічної галузі виражається у виявленні категорій понять, які мають відповідне термінологічне оформлення, що будується не лише за основними законами термінотворення, а й за загальнономовними критеріями.

Література

1. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові / Н. Ф. Клименко. – К. : Наукова думка, 1984. – 252 с.
2. Російсько-український словник з авіаційної та ракетно-космічної техніки / За ред. Баранника Д. Х. і Пріснякова В. Ф. – Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1997. – 488 с.
3. Цимэй Г. Космическая лексика в функциональном аспекте / Гао Цимэй // Семантическая модификация слов в тексте: [межвуз. сб. научных тр.]. – Л., 1988.

Стаття надійшла до редакції 13.09.2010 р.